

Svobodová, Jana: Základy syntaxe. Opava, 2009, s. 65–69.

Souvětí

Věty v souvětí bývají navzájem spojeny různými spojovacími prostředky, k nimž patří:

- spojky (jak podřadící, tak souřadící);
- vztažná slova (tj. hlavně příslovce a zájmena, souhrnně se jim říká *relativa*);
- jiné výrazy, např. další příslovce s oslabeným lexikálním významem.

Pozor! Mějte na paměti, že čárka je nejběžnější členicí (interpunkční) znaménko, nejedná se o **spojovací prostředek**. Čárka nic nespojuje, pouze v písmu slouží k **oddělení** složek textu v místech, která jsou vymezena interpunkčními pravidly (obdobou čárky v písmu je v mluvené řeči pauza). Čárka se tedy píše **mezi složky**, které je třeba od sebe oddělit.

Spojovací prostředek může mezi větami v souvětí scházet; takovému spojení se říká **bezspoječné** (asyndetické; (to) asyndeton). V souvětěném útvaru se mezi větami mohou použít dva odlišné **typy spojení**: **parataktické spojení** (parataxe) a **hypotaktické spojení** (hypotaxe).

1 Parataxe a parataktické (souřadné) souvětí

Parataxi se míní takový **typ spojení**, při němž **spojované členy** nebo **celky** jsou **na téže syntaktické úrovni**, tvoří tedy koordinační skupinu. Souvětí, kde jsou složky této koordinační skupiny představovány **výhradně** tzv. hlavními větami, tzn. větami, které jsou mluvnicky nezávislé, se označuje jako parataktické (**souřadné**). Je důležité, aby parataktické souvětí obsahovalo alespoň jednu takovou dvojici hlavních vět spjatých parataxi; na počtu případných vedlejších vět (= mluvnicky závislých) už nezáleží. Srov.: *Děti si hrály u domu a rodiče se posadili na terasu. Když se udělalo hezky, děti si hrály u domu a rodiče se posadili na terasu, aby si vypili kávu.*

Pozn.: Je třeba si uvědomit, že parataktický typ spojení může být realizován rovněž mezi vedlejšími větami navzájem, pokud ovšem jsou stejného druhu a stojí na téže syntaktické úrovni. Takové souvětí už však neoznačujeme jako parataktické, pokud současně není splněna výše zmíněná podmínka, že paratakticky jsou v něm spojeny alespoň ještě dvě mluvnicky nezávislé (= hlavní) věty. Srov.: *Vadilo mi, že přišel pozdě a že zapomněl na mé narozeniny.* Hypotaktický spojovací prostředek se už nemusí v druhé větě opakovat: *Vadilo mi, že přišel pozdě a zapomněl na mé narozeniny.* Tato dvě modelová souvětí nepatří mezi parataktická (jsou hypotaktická, srov. u 3.2).

K typickým spojovacím prostředkům, které se používají při **parataktickém spojení vět v souvětí**, patří:

1. **souřadící** (parataktické) **spojky**, např. *a, i, ale, ba, neboť...*, popř. asyndetické připojení (bezespoječné);
2. **lexikální prostředky**, např. zdůrazňovací příslovce typu *dokonce, naopak, zatím, přesto* aj.;
3. **složené prostředky**, které vznikají kombinací souřadící spojky a příslovce: *a přece, ale naopak, ba dokonce* aj.;
4. **vícečlenné spojovací výrazy**, a to jak **opakované** (*i – i, ani – ani, jednak – jednak, hned – hned*), tak **dvojitě** (*nejen – ale, sice – ale, jak – tak, buď – nebo* aj.);
5. **relativa** *což, přičemž, načež, pročez*, která jsou sice od původu prostředkem podřadicím (hypotaktickým), ale fungují nyní stejně jako prostředky parataktické a daly by se jimi nahradit: *Neomluvil se, což mě mrzelo = Neomluvil se a mě to mrzelo; Neomluvil se, čímž mě zklamal = Neomluvil se a tím mě zklamal* atd.

Pozor! Myslete na to, že **souřadící spojky nejsou součástí žádné z vět**, nejsou tedy ani jejich větným členem. Jiný charakter mají příslovce, která si aspoň zčásti podržela svůj lexikální význam. Zůstávají nadále součástí věty a ponechávají si větněčlenskou platnost příslovečných určení: *Nejprve se děti umyly, potom se převlékly do pyžama a nakonec jim maminka přečetla pohádku.*

V rámci parataxe se vymezuje obvykle těchto **šest významových poměrů** (v koordinační skupině tvořené nevětnými výrazy jich bylo vyčleněno o jeden méně, blíže u 1.4.1).

- **Slučovací poměr** se používá u vět, kde stačí vyjádřit prostou sounáležitost jejich obsahu; věty se řadí vedle sebe za použití slučovacích spojek *a, i, ani, (a)nebo, či*, popř. stejné spojky s připojenými příslovci typu *také, pak, potom* aj.;

Pro výše uvedené základní slučovací spojky platí, že nevyžadují kladení čárky mezi věty takto spojené, jsou-li dané věty v těsném sousedství. Pokud se však stane, že mezi věty spojené některou z výše uvedených spojek vstoupí věta na nižší syntaktické úrovni, případně jiný syntaktický jev, který vyžaduje kladení čárky (oslovení, vsuvka), pak se ocitne čárka i před slučovací spojkou **a** (nebo dalšími základními slučovacími spojkami z řady). Srov.: *Děti si hrály na zahradě, která byla čerstvě posečená, a rodiče pili na terase kávu.*

Jako slučovací se mohou uplatnit i opakované spojovací výrazy typu *i – i, jednak – jednak, tu – tu, hned – hned, dilem – dilem, zčásti – zčásti* aj. nebo dvojitě (používané u několikanásobných větných členů) *jak – tak*. Možné je rovněž připojení relativity *což, načež, čímž, přičemž* a spojení asyndetické. Všechny **tyto případy** uplatnění dalších slučovacích prostředků už **vyžadují kladení čárky**.

- **Stupňovací poměr** nastává mezi větami v případě, že obsah druhé věty má jinou míru závažnosti než obsah věty první. Druhá věta tedy stupňuje, zesiluje nebo jinak zdůrazňuje výchozí obsah první věty. Jako spojovací prostředek se používá jednoduché *ba, dokonce*, popř. zesílené *ba i, dokonce i, ba dokonce* aj. Např.: *Děti si pokojík neuklidily, ba dokonce udělaly ještě větší nepořádek.* Časté je dvojitě *nejen – ale (i), nejen(že) – nýbrž (i)*. Jako stupňovací prostředek může fungovat také samostatné *i*.
- **Odporovací poměr** vyjadřuje, že mezi větnými obsahy nastal nesoulad. Typická všeobecně užívaná odporovací spojka je *ale*, s ní jsou synonymní (stylisticky už odstíněné) *však, avšak, nýbrž, jenže, jenomže*, popř. dvojitý spojovací prostředek *sice – ale* nebo složené spojovací prostředky *ale zato, ale přesto, přesto však* aj. Např.: *Honzík mi (sice) slíbil pomoc při úklidu zahrady, ale/avšak/jenže/jenomže přišel pozdě ze školy.* Odporovací význam může mít i spojka *a*, popř. může být uplatněno asyndeton. Nově se prosazují v roli odporovacích spojek původní částice *ovšem* a také *nicméně*, pro konfrontaci obsahů *zatímco, kdežto*.
- **Vylučovací poměr** je charakterizován tím, že obsahy vět se navzájem vylučují: obvykle platí jen jedna z alternativ, druhá z nich platit buď vůbec nemůže, anebo platit nemusí.

Spojovací prostředky jsou nejčastěji dvojité či opakované: *bud' – (a)nebo, at' – či, at' – at'*. Uplatnit se může také vylučovací *nebo* (odlišné od slučovacího), případně *jinak* umístěné ve druhé větě. Např.: *Bud' si Ivo koupí nové auto, anebo peníze investuje do bydlení*. Čárka mezi větou se klade u tohoto poměru vždy!

- **Příčinný poměr** nastává mezi větami, kde obsah druhé věty v pořadí vyjadřuje vzhledem k první větě příčinu, důvod, zkratka vysvětlení, proč nastal obsah věty první. Parataktické spojovací prostředky jsou *neboť, totiž, vždyť* (od původu jsou *neboť* a *totiž* příslovce, dnes už fungují jako spojky). Vyskytnout se může i příčinné *však*, popř. *přece*. Např.: *Lenka se rozplakala, Pavel totiž zapomněl na její narozeniny*. O významově totožných podřadicích (hypotaktických) spojkách *protože, poněvadž, jelikož* viz už výš u 2.1.5.5 a také níž u hypotaxe.
- **Důsledkový poměr** je opakem poměru příčinného, druhá věta v pořadí tedy vyjadřuje vzhledem k první větě důsledek platnosti obsahu první věty, to, co z obsahu první věty vyplývá, co jí bylo způsobeno jako její následek či výsledek. Typické spojovací prostředky jsou *proto, a proto, tedy, a tedy, tak, a tak*, popř. knižní *tudíž, a tudíž*. Např.: *Zapomněl na její narozeniny, a proto/a tak se rozplakala*.

2 Hypotaxe a hypotaktické (podřadné) souvětí

Hypotaxe je takový typ spojení vět, při němž se věta stává součástí jiné věty, tzn. začleňuje se do jejího rámce jako větně vyjádřený člen. Znamená to, že začleněná věta je syntakticky závislá na své (dominující) řídicí větě. Dominující (řídicí) větou může být jak věta mluvnicky zcela nezávislá (tj. hlavní), tak i věta, která je už sama závislá. Mezi závislou a řídicí větou nastává tedy syntaktický vztah dominance. Souvětí, v němž se neuplatňuje na úrovni hlavních vět koordinace, která tedy nemají víc než jednu tzv. hlavní větu a v nichž obvykle převládá hypotaktický typ spojení, se označují jako **hypotaktická**, z nichž jedna je vedlejší, tzn. připojená hypotakticky.

K základním **hypotaktickým spojovacím prostředkům** v souvětí patří:

1. **podřadící (hypotaktické) spojky**, např. *že, aby, když, jakmile, protože, jelikož, poněvadž, třebaže, ačkoli* aj.;
2. **vztažná zájmena** (*který, jaký, či, jenž, kdo, co*);
3. **vztažná příslovce** (*kam, kde, kudy, kdy, odkdy* aj.).

Tyto **podřadící (hypotaktické) prostředky patří do rámce vedlejší věty**, která je jimi připojena. Kladou se většinou na její počátek, a to i v případě, že je vedlejší věta postavena před větu řídicí: *Zatím nikdo neví, kam půjdeme. Kam půjdeme, zatím nikdo neví. Šli ven, protože se vyjasnilo. Protože se vyjasnilo, šli ven*.

Výjimku z tohoto pravidla představují tzv. **různovětné spojovací prostředky**, které se ocitají společně v jediné větě, i když je zřejmé, že každý z nich připojuje jinou z vět: *Říká se, že kdo pozdě chodí, sám sobě škodí = Říká se, že sám sobě škodí, kdo pozdě chodí*. (Při přestylování se ukáže, ke které větě patří jednotlivé spojky či spojovací prostředky; všeobecně platí, že ze dvou různovětných spojek nebo jiných spojovacích prostředků, které se setkají v téže větě, připojuje právě tuto větu až **druhá** ze spojek, kdežto první spojovací výraz v pořadí náleží k následující větě.)

Podobně: *Odborníci varovali, že pokud se nezbrzdí globální oteplování, klesne počet ledních medvědů.*

Na podobném principu jako různovětné spojky se chovají i dvojice tvořené spojkou souřadící s podřadící, které se **zdánlivě** ocitají v jediné větě. Ve skutečnosti každý ze spojovacích výrazů funguje jinak: souřadící spojka stojí **mezi spojovanými** větami, nepatří však k žádné z nich, ale podřadící spojka je **součástí** připojované vedlejší věty: *Čekali jsme napjatě na výsledek testu, a jakmile jsme se ho dozvěděli, hned jsme telefonovali domů.* (= *Čekali jsme napjatě na výsledek testu a hned jsme telefonovali domů, jakmile jsme se ho dozvěděli.*) Srov. i 5. celek v **K 4/1**.

Při posuzování větněčlenské platnosti hypotaktických spojovacích prostředků nezapomínáme na to, že **spojky nejsou větnými členy** příslušné vedlejší věty, avšak **vztažná zájmena a příslovce jimi zůstávají**, i když jejich větněčlenská platnost je vždy poněkud oslabena, protože funkčně už se začínají vyrovnávat spojkám.

V rámci dominující věty se mohou vyskytovat také **odkazovací slova**, zejména odkazovací zájmena a příslovce. Dají se rozdělit na tři skupiny:

- a) **odkazovací výrazy**, které naznačují pádovou formu té valenční pozice, která je obsazena následující (zvl. spojkovou) vedlejší větou; tímto **pádovým ukazatelem** bývá významově prázdné *to*, které samo neplní funkci větného členu (srov. tyto předmětné věty): *Ivo uvažoval o tom, že si koupí nový oblek /kudy pojedje zítra do práce/jak stráví dnešní večer;*
- b) **odkazovací výrazy**, jimiž je upřesněna adverbialní povaha vedlejší věty připojené polyfunkční spojkou *že*, popř. *aby*; tyto pomocné výrazy vznikly z **předložkového spojení** s významově prázdným *to*, některé z nich se zatím píšou zvlášť, některé už splynuly a píšou se dohromady: *na to, za to, proto, přesto, kvůli tomu* apod.: *Neřekla mu celou pravdu proto, aby ho mohla překvapit/že ho chtěla překvapit;*
- c) charakter odkazovacích výrazů si udržela i **některá příslovce**, která buď zesilují, anebo jinak modifikují význam podřadících spojek; bývají to *hned, právě, ještě, jen* aj. Tyto výrazy se mohou ocitnout v sousedství spojky, čárka se obvykle dává před ně, ne až před spojkou: *Dávej si pozor, jen abys nezaspal.* (pův. odděleně: *Jen si dávej pozor, abys nezaspal.*). Podobně: *Vstal, hned když mu zazvonil budík.* (pův. odděleně: *Hned vstal, když mu zazvonil budík.*)

Odkazovací výrazy typu a), b) ani c) nepokládáme za větný člen.

Jak už bylo řečeno výš u výkladů o předmětu, připomínáme i zde, že odlišný charakter než odkazovací výrazy mají tzv. **korelativní výrazy**. Tato **korelativa** mohou mít podobu výrazů zájmenné povahy nebo všeobecně pojatých substantiv, popř. zájmených příslovcí a číslovek. Jsou zařazena do řídicí věty, na níž závisí vedlejší věta připojená relativem. Korelativa pokládáme za větný člen, resp. za základ větného členu, který je dominující složkou pro připojenou vedlejší větu. Říkáme, že korelativní výraz a relativní věta vedlejší představují **komplexní pojmenovávací jednotku**. Např.: komplexní předmět: *Oslov toho, kdo ti vyhoví. Znal toho, kdo si vzal jeho bývalou ženu. Vzala si prvního, kdo se namanul;* komplexní adverbialé: *Jdi tam, kam se ti zlíbí.*

Způsoby klasifikace vedlejších vět

Nejužívanější je větněčlenská klasifikace vedlejších vět, která vychází z toho, že **vedlejší věty mají platnost větných členů**, tj. že zastupují člen své věty řídicí (věty na vyšší syntaktické úrovni). V našem pojetí jsme proto zachovali větněčlenský způsob třídění vedlejších vět, a to v souladu s výše uváděnou detailní charakteristikou jednotlivých větných členů, kde byly zmiňovány obě možnosti realizace každého větného členu – nevětná i větná.